

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» Дмитрієвої Ірини Володимирівни на дисертаційне дослідження Коваленко Вікторії Євгенівни «Позашкільна освіта як фактор розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями», поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 корекційна педагогіка

1. Актуальність теми дисертації, її зв'язок із планами відповідних галузей наук. Право на освіту є базовою демократичною цінністю, яка прописана як у Конституції України, так і програмних документах Європейського союзу. Інструментом реалізації цього права є доступ до якісної освіти, спрямованої на всебічний розвиток людини як особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних нахилів та здібностей. Питома вага в реалізації поставлених завдань належить позашкільній освіті. Це зумовлено тим, що система позашкільної освіти має винятковий потенціал для розвитку та соціалізації дітей і підлітків, зокрема із інтелектуальними порушеннями, адже створює можливості для їхньої інтеграції у соціальне середовище, включення у сумісну діяльність з однолітками та дорослими з урахуванням індивідуального життєвого досвіду й власних інтересів, дозволяє виявити і розвинути творчі здібності, ключові та предметні компетентності, самостійність підростаючого покоління.

Зважаючи на вищезазначене, зазначимо, що дослідження Коваленко В. Є. можна вважати актуальним, вагомим і своєчасним, оскільки попри значний інтерес науковців до проблеми психолого-педагогічного керівництва процесами соціалізації й розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, питання впливу позашкільної освіти на ці процеси ще не було предметом спеціального наукового пошуку. Окрім цього, актуалізує обрану дисертанткою проблематику і низка суперечностей, виявлених за результатами аналізу сучасної практики і новітніх теоретичних студіювань зазначеної проблеми. Зокрема, маємо підстави говорити про актуальність проблеми покращення соціалізованості та розвитку дітей з

інтелектуальними порушеннями, що вимагає обґрунтування виховних можливостей позашкільної освіти, які на сучасному етапі є потенційними. Умовою не лише теоретичної, а й практичної та соціальної значущості результату даного дослідження є розроблення відповідного науково-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за напрямом «Навчання, виховання, соціальна і трудова адаптація дітей з порушеннями розумового і фізичного розвитку». Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 25.02.2021 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №3 від 29.06.2021 року).

2. Наукова новизна одержаних результатів, їх значення для науки й практики. Даючи оцінку найсуттєвішим здобуткам дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне вказати на результати, що мають безперечну новизну, зокрема, вперше здійснено цілісне теоретико-методологічне й експериментальне дослідження проблеми психолого-педагогічного керівництва процесами розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах позашкільної освіти; експериментально досліджено та описано моделі й форми залучення дітей до позашкільної освіти; визначено й описано компоненти, критерії, показники та рівні соціалізованості й розвитку; за результатами системного вивчення соціалізованості та розвитку дітей шкільного віку з інтелектуальними порушеннями встановлено особливості когнітивно-усвідомлювального, мотиваційно-ціннісного, емоційно-регулятивного, діяльнісно-поведінкового компонентів соціалізованості, фізичного та інтелектуально-знаннєвого компонентів розвитку; обґрунтовано структурно-функціональну модель соціалізації та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями в гуртковій роботі, соціалізуючий та корекційний потенціал якої забезпечується синергією

цільового, змістовного, організаційно-процесуального та результативно-аналітичного компонентів; розроблено та обґрунтовано просторово-предметні, психодидактичні та соціальні умови освітнього середовища позашкільної освіти, які сприяють підвищенню рівнів соціалізованості та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями на стадіях адаптації, індивідуалізації та інтеграції дотрудової соціалізації; модифіковано навчальні програми художньо-естетичного («Народна творчість»), еколого-натуралістичного («Квітникарство») та туристсько-краєзнавчого («Юні туристи-краєзнавці», «Історичне краєзнавство») напрямів позашкільної освіти початкового та основного рівнів.

Результати, отримані авторкою у процесі наукового пошуку, безперечно мають значення для розвитку вітчизняної науки і практики, що полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані під час залучення дітей із інтелектуальними порушеннями за моделлю колективної освітньої інтеграції до гуртків закладів позашкільної освіти; розроблена програма діагностики рівнів соціалізованості та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями шкільного віку може використовуватись вчителями-дефектологами й соціальними педагогами закладів освіти та у соціально-педагогічному супроводі цих дітей; розроблені модифіковані навчальні програми початкового й основного рівнів позашкільної освіти можуть застосовуватися керівниками гуртків туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та художньо-естетичного напрямів позашкільної освіти; розроблена спеціальна освітня програма «Позашкільна освіта школярів з інтелектуальними порушеннями» може застосовуватись для організації та проведення підвищення кваліфікації керівників гуртків закладів позашкільної освіти. Результати дослідження також можуть бути використані при викладанні навчальних курсів у закладах вищої освіти за освітніми програмами «Спеціальна освіта», «Психокорекційна педагогіка», «Спеціальна психологія»; для виконання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт та реалізації наукових досліджень. Отже, рецензована робота має вагомому наукову новизну, теоретичну й практичну значущість.

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Оцінюючи ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації В. Є. Коваленко, слід зазначити, що значною мірою вона забезпечується чіткою структурою роботи та її логічною цілісністю, в якій матеріал викладений послідовно, а також комплексно розкрита проблема, визначена у дослідженні. Сформульована мета дослідження роботи повністю узгоджується з найважливішими питаннями корекційної педагогіки, оскільки полягає в теоретико-концептуальному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні впливу позашкільної освіти на процеси соціалізації та розвитку дітей шкільного віку з інтелектуальними порушеннями; розробці, апробації та впровадженні структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку цих дітей в гуртках позашкільної освіти. Дисертація В. Є. Коваленко цілком відповідає рівню докторського дослідження.

До основних позитивних характеристик даної дисертаційної роботи слід віднести теоретико-експериментальну концепцію роботи, яка являє собою цілісну педагогічну репрезентацію корекційного впливу позашкільної освіти на ускладнені процеси соціалізації й розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями. Відповідно до мети, завдань, предмета й теоретико-методологічних засад дослідження представлено узагальнений системний науковий аналіз проблеми у галузі корекційної педагогіки, психології, філософії, соціології та антропології.

4. Оцінка змісту та завершеності дисертації. Структуру дисертації В. Є. Коваленко складають чотири розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Розділи дисертації є чітко структурованими, у них подані взаємопов'язані результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження відповідно до визначених мети та завдань.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади соціалізації та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями» дисертанткою висвітлено стан досліджуваної проблеми, проаналізовано інтерпретаційні підходи до проблеми соціалізації й розвитку у сучасних педагогічних, психологічних, соціологічних та філософських дослідженнях; схарактеризовано етапи, стадії та фази соціалізації;

проаналізовано вікові особливості соціального становлення дітей із інтелектуальними порушеннями в теорії та практиці спеціальної освіти.

Серед категоріального апарату дослідження варто увиразнити такі ключові поняття, як: «соціалізація», «соціалізованість», «розвиток», «соціальне становлення». Заслуговує схвалення розкриття проблеми соціалізованості, як результату соціалізації в певному віковому періоді в контексті соціальної ситуації розвитку, способів взаємодії особистості із суспільством за лініями соціального розвитку «Я і суспільство», «Я у суспільстві».

Обґрунтовано, що наявність інтелектуальних порушень призводить до своєрідності пізнавальної, комунікативної, емоційно-особистісної та вольової сфер особистості, що негативно впливає на засвоєння та відтворення дитиною соціального досвіду та норм соціальної поведінки.

У другому розділі дисертації «Теоретичні та організаційно-педагогічні передумови соціалізації та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами позашкільної освіти» розкрито теоретичні засади практики позашкільної освіти в Україні; визначено роль, схарактеризовано напрями й функції позашкільної освіти; обґрунтовано її корекційний і соціалізуючий потенціал, проаналізовано європейський досвід організації позашкільної освіти осіб з особливими освітніми потребами; представлено результати емпіричного дослідження моделей і форм залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти.

У результаті теоретичного аналізу літератури описано регіональні особливості позашкільної освіти в Україні, уточнено і диференційовано поняття «позакласна» та «позашкільна» робота. В. Є. Коваленко акцентовано увагу на проблемі актуалізації соціалізуючого та корекційного потенціалу позашкільної освіти. За результатами пілотного експериментального дослідження описано та схарактеризовано моделі залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти в Україні («колективна освітня інтеграція», «освітня інклюзія», «колективна» та «масова»).

У третьому розділі «Визначення рівнів соціалізованості та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями» теоретично обґрунтовано й представлено програму констатувального етапу емпіричного дослідження соціалізованості та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями; виокремлено та описано компоненти, критерії, показники та рівні розвитку й соціалізованості дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Ураховуючи загальні закономірності розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком дисертанткою відокремлено когнітивно-усвідомлювальний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-регулятивний та діяльнісно-поведінковий компоненти соціалізованості, фізичний та інтелектуально-знанневий компоненти розвитку. Покроково обґрунтовано авторський підхід щодо організації експерименту, визначено методичний інструментарій. Відповідно до теоретичних підвалин дослідження розроблено програму його констатувального етапу, сформовано вибірку, яка заслуговує позитивної оцінки, позаяк її склали 1044 особи, серед яких 576 осіб — це діти шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, 288 осіб — діти із нормотиповим розвитком, 132 особи - батьки дітей із інтелектуальними порушеннями та 48 осіб — це педагоги. У цілому, апробація педагогічної програми визначення рівнів соціалізованості та розвитку заслуговує на схвалення.

Подано аналіз результатів дослідження соціалізованості та рівнів розвитку школярів із нормотиповим розвитком й інтелектуальними порушеннями шкільного віку. Застосування дисертанткою методу порівняльного аналізу дозволило схарактеризувати особливості соціалізованості дітей молодшого, середнього й старшого шкільного віку на стадіях адаптації, індивідуалізації й інтеграції дотрудової соціалізації; визначити рівні розвитку за інтелектуально-знанневим і фізичним критеріями.

У четвертому розділі «Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка впливу позашкільної освіти на процеси розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями» подано результати експериментального дослідження змістовної спрямованості інтересів дітей з інтелектуальними

порушеннями, як провідного чинника вибору напряму позашкільної освіти; представлено авторську структурно-функціональну модель соціалізації та розвитку дітей в гуртках закладів позашкільної освіти, схарактеризовано її програмово-технологічне забезпечення, детально описано специфіку організації освітнього процесу в гуртках туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та художньо-естетичного напрямів позашкільної освіти; схарактеризовано освітню програму підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти; розкрито процес і результати реалізації формувального та контрольного етапів експерименту, подано порівняльний математично-статистичний аналіз динаміки змін в експериментальних і контрольних групах, що вказує на ефективність представленої моделі.

Позитивної оцінки заслуговують також додатки, в яких подано великий обсяг експериментального інструментарію, програма педагогічного обстеження знань, умінь і навичок школярів з інтелектуальними порушеннями 1 – 10 класів з математики, природознавства, географії та мистецтва, модифіковані навчальні програми початкового й основного рівнів позашкільної освіти, які ураховують особливості розвитку та соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, їхні потенційні можливості та потреби. З огляду на вищесказане зазначимо, що дисертаційна робота містить структурну раціональність, наукову коректність та професійність педагогічного аналізу, чіткість і логічність викладу змісту теоретико-експериментального дослідження. Усі чотири розділи є завершеними, містять ґрунтовні узагальнення та висновки.

5. Відповідність змісту реферату й анотації основним положенням дисертації. Аналіз змісту реферату, анотації та основних положень тексту дисертаційної роботи Коваленко В. Є. засвідчив їхню повну ідентичність в частині формулювання мети, об'єкту, предмету, завдань, положень новизни, висновків до розділів, загальних висновків. Анотація не містить інформації, яка була б відсутньою в дисертації.

Матеріали дослідження апробовано на численних науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародних, круглих столах, семінарах та ін. Результати дослідження висвітлено у 3 статтях у періодичних виданнях,

включених до наукометричної бази Web of Science Core Collection; 28 статтях у вітчизняних фахових виданнях; 2 навчальних виданнях; 21 тезі конференцій; 2 статей в інших наукових виданнях. Отже, дисертантка виконала вимоги Міністерства освіти і науки України щодо публікації результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук.

6. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту роботи. Наряду з багатьма достоїнствами необхідно відзначити ряд дискусійних положень і зауважень до змісту дисертаційної роботи Коваленко В.Є., врахування яких увиразнило б високий рівень викладу наукового матеріалу:

1. Одним із ключових понять, якими оперує авторка, є «освітнє середовище позашкільної освіти», але вперше воно зустрічається у підрозділі 4.3, який має назву «Структурно-функціональна модель соціалізації та розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями в гуртках закладів позашкільної освіти». На нашу думку, більш доречно було б розглянути його в другому розділі «Теоретичні та організаційно-педагогічні передумови соціалізації та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами позашкільної освіти».

2. Фактологічно дисертаційна робота виграла б, якби дисертантка при аналізі теоретичних засад практики позашкільної освіти у розділі 2, приділила більше уваги працям закордонних дослідників, що виходили в світ у США, Канаді, країнах Західної Європи та ін. і стосувались аналізу досвіду організації позашкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з інтелектуальними порушеннями, за кордоном.

3. Дисертаційне дослідження містить вичерпну інформацію щодо експериментальної бази дослідження та його методики і результатів щодо стану й особливостей сформованості структурно-змістовних компонентів соціалізованості і розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями різних вікових категорій. Вважаємо, що було б доцільним проведення порівняльних паралелей між особливостями прояву досліджуваного феномену в учнів, які навчаються як у містах України, так і у сільській місцевості. Це дозволило б зробити певні висновки щодо особливостей освітньої політики стосовно організації закладів позашкільної

освіти конкретних регіонів, адже загальновідомо, якщо в містах педагоги, учні, їхні батьки мають перспективи обирати найкращі можливості та розвиватись, то в селах і малих населених пунктах такий вибір значно обмежений. Хоча обсяг дисертації, мабуть, не дозволив авторці вичерпно розкрити цей аспект дослідження.

4. Результати дослідження моделей залучення школярів із інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти в Україні, представлені в розділі 2, вказують на наявність моделей «колективної освітньої інтеграції», «освітньої інклюзії», «колективної» та «масової». Проте, на етапі формувального експерименту (розділ 4) учні з інтелектуальними порушеннями залучались до гурткової роботи позашкільної освіти тільки за моделлю колективної освітньої інтеграції. Отже, потребує уточнення питання про підстави вибору саме цієї моделі.

5. Одним із конститутивних компонентів структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку школярів із інтелектуальними порушеннями в гуртках закладів позашкільної освіти (рис. 4.2.1, с. 368) є цільовий компонент, який включає методологічні підходи: синергетичний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, організаційний, корекційний, терапевтичний, компетентнісний. Однак серед визначених дисертанткою підходів потенціально не був визначений здоров'язберезувальний підхід, що, на нашу думку, було б доречним, виходячи із необхідності створення здоров'язберезувального корекційно-розвиткового освітнього середовища у позашкільній освіті.

6. Зважаючи на реалії сьогодення, пов'язані з повномасштабною війною, все більше актуалізується дистанційний формат як окрема форма позашкільної освіти. У дисертаційному дослідженні було б доцільно розкрити особливості психолого-педагогічного керівництва залучення дітей до гурткової роботи позашкільної освіти з урахуванням їхніх інтересів у онлайн-форматі.

Висловлені мною зауваження та пропозиції не спростовують високої оцінки дисертаційного дослідження, а певною мірою доповнюють об'єктивну характеристику практичної складності та теоретичної значущості проблеми впливу позашкільної освіти на ускладнені процеси соціалізації й розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями.

7. Загальний висновок

За науковим рівнем дисертаційна робота В. Є. Коваленко є самостійною, цілісною, фундаментальною науковою працею й вагомим внеском у теорію та практику сучасної корекційної педагогіки. Результати дослідження пройшли солідну апробацію та знайшли відображення у достатній кількості публікацій.

Таким чином, дисертація на тему «Позашкільна освіта як фактор розвитку та соціалізації школярів з інтелектуальними порушеннями» повністю відповідає паспорту спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка та Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її автор – Коваленко Вікторія Євгенівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри технологій спеціальної та
інклюзивної освіти Державного вищого
навчального закладу «Донбаський
державний педагогічний університет»

I.В. Дмитрієва

Власноручний підпис професора І. В. Дмитрієвої *стверджую.*

Начальник відділу кадрів
Державного вищого навчального
закладу «Донбаський державний
педагогічний університет»

Є.С. Сілін